

GEHEJMESTATSMINISTERENS BIBLIOTEK
PÅ LEDREBORG

OM ET 1700-TALS HERREGÅRDSBIBLIOTEK

AF

JAKOB H. GRØNBÆK

Af herregårdsbiblioteker i 1700-tallets Danmark var det på Ledreborg slot vest for Roskilde det største. Biblioteket anslås efter traditionen til at have rummet ca. 20.000 bind, foruden ca. 10.000 disputater, hvortil kom en håndskriftsamling på ca. 1000 numre. Lensgreven til Ledreborg, gehejmestatsminister Johan Ludvig Holstein, var ikke blot bog- og håndskriftsamler, han samlede bl.a. også på kobberstik, land- og søkort, på mønter og medaljer. Og han skabte sig en betydelig malerisamling.

Det holsteinske bibliotek er forlængst spredt for alle vinde - bortset fra håndskriftsamlingen, som man længe havde ment var gået til grunde.¹ Men takket være historikeren Tyge A. Becker blev håndskrifterne genfundet under et besøg på Ledreborg 1844, og de blev 1926 - bl. a. på nær originale Hanserecesser fra 1300-1500-tallet og arkivalier vedrørende Ledreborg gods - af lensgreve Josef Holstein givet til Det Kgl. Bibliotek, hvor de siden har udgjort en selvstændig samling. Gaven blev anset for at være "den største samlede Berigelse, som det Kgl. Biblioteks Haandskriftsamling har modtaget i de sidste hundrede Aar."² Samlingen var i årene 1844-45 blevet registreret af T.A. Becker.³ I begyndelse af samme århundrede var bibliotekets trykte bøger blevet solgt af stifterens sønnesøn, lensgreve Christian Erhard Holstein, på to auktioner i København.

¹ Det mente også E.C. Werlauff, der betragtede håndskriftsamlingen som den uden tvivl vigtigste del af Holsteins bibliotek, *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn*. 2. forøgede udg. 1844, s. 265.

² Overbibliotekar Carl S. Petersen i *Aarsberetninger fra Det kongelige Bibliotek*. 1927, s. 36.

³ Den ledreborgske Haandskriftsamling, *Historisk Museum eller Tidsskrift for utrykte historisk Kildeskrifter især Danmark vedkommende*. 1,1,1848.

Om Johan Ludvig Holstein

Holstein fødtes på et gods i Mecklenburg 1694, og han døde 1763 i København. Han tilhørte en af de tyske adelsslægter, der kom i den danske enevoldskonges tjeneste. Faderen, Johan Georg von Holstein, en alvorlig pietist, var under Frederik 4. blevet medlem af gehejmekonseilet, og hans søn kom også i kongens tjeneste. 1721 blev han hofmarskal hos kronprinsen, den senere Christian 6., og da denne var blevet konge 1730, var der næsten ingen grænser for hverv, der blev Holstein betroet. 1735 blev han oversekretær i Danske Kancelli og medlem af gehejmekonseilet. Få år før var han blevet præses i Missionskollegiet og patron for Vajsenhuset og få år efter leder af Generalkirkeinspektionskollegiet. Allerede fra 1730 (han var 36 år) virkede han 5-6 år som amtmand i Roskilde og Københavns amter. Et par år senere blev han skoleherre for Herlufsholm og 1740 patron for universitetet. 1742 stiftede Holstein i samråd med den kgl. historiograf professor Hans Gram Videnskabernes Selskab, hvis første præses han blev.

Iøvrigt kom Holsteins ni år yngre samtidige, grev Otto Thott, til at efterfølge ham i de mest betydningsfulde embeder. Begge hørte de til den tids herskende klasse, de blev begge mægtige godsbesiddere og rigt forsynet med økonomiske midler. Thotts bibliotek kom ganske vist til i højeste grad at overgå Holsteins i såvel omfang som kvalitet, men begge kunne de - ved siden af arbejdskrævende hverv i kongens tjeneste - i rekreative stunder samle på bøger, pleje dem og fordybe sig i dem.

Som Thott var Holstein i sin ungdom på dannelsesrejse i Europa. Det hørte sig til i de kredse. Forinden havde han fået en fortrinlig uddannelse i sit hjem og som lærer haft den tyskfødte pietist Johan W. Schrøder, der tidligere havde været Christian 6.s lærer. Holsteins dannelsesrejse kom til at vare 4-5 år. Han studerede først i Hamburg hos den berømte humanist og teolog Johann Albert Fabricius, med hvem han siden brevslede, derefter ved universiteter i Tyskland, Holland, Frankrig og England.⁴ På studierejsen fik Holstein en solid ballast som fremtidig embedsmand og et grundigt kendskab til tidens kultur og lærdom, hvad også kom ham til gode som bogsamler. Der er imidlertid ikke noget, der tyder på, at han - som Thott - allerede begyndte at samle på bøger på sin dannelsesrejse.

⁴ Jvf. Vello Helk: *Dansk-norske studierejser 1661-1813*, 2, 1991, s. 150. I den Ledreborgske Håndskriftsamling i Det Kgl. Bibliotek (i det følgende = Ledreb. S.) er Holsteins breve til forældrene under rejsen bevaret (nr. 513-514, qvart og octav).

Holstein arvede sin faders bibliotek i år 1730, og det er næppe tilfældigt, at faderens dødsår af den vel bedste kender i samtiden af Holsteins samling, præsten Josias Lorck, blev sat som året for samlingens grundlæggelse.⁵ Året efter, 1731, lod Holstein sin yngre broder, der på dennes studierejse skulle passere Hamburg, overbringe sin gamle lærer J.A. Fabricius en boggave fra faderens bibliotek,⁶ som skal have været "blandt de udmærkede danske Privatbibliotheker" på den tid.⁷ Som faderen havde et bibliotek, og sønnen med iver arbejdede videre på dets forøgelse, således udtrykker Holstein i sit testamente sin fortrøstning til, at hans egen søn, Christian Frederik, ville hæge om det bibliotek, "som af min salig Fader og mig, Tiid efter anden, ikke uden Møje er samlet".⁸ Det blev dog så som så med ønskets opfyldelse, hvad vi senere vender tilbage til.

Om bibliotekets tilblivelse

Holstein fik gode forudsætninger som bogsamler. Han havde fået en fortrinlig uddannelse både i hjemmet og i udlandet, havde arvet et bibliotek og blev med sin øvrige fædrene arv - siden med indtægter fra godser og embeder - særdeles godt skikket til at arbejde videre, hvor faderen slap. Han viste sig at være en sand samlernatur.

Holstein skal have været en venlig og omgængelig mand, og han var højt skattet i samtiden for sin flid og samvittighedsfuldhed, for sine evner til at administrere og for sin ordenssans i alle forhold. "Med orden trives alt" var hans valgsprog.⁹ Han var - som Chr. Elling¹⁰ udtrykker det - "ikke blot en Mand af stor boglig Lærdom, men må tillige have siddet inde med en solid æstetisk Kultur." Og han dyrkede livet igennem sine videnskabelige interesser, især for teologi og historie, hvortil

⁵ Kurze Nachricht von der gräfll. holsteinischen Bibliothek auf dem gräflichen Hauptsitze Ledraburd bey Rohschild, *Dänisches Journal* 2. 1769, s. 128. (Bindet har iøvrigt tilhørt Suhm).

⁶ Jvf. Erik Petersen: *Intellectum liberare. Johann Albert Fabricius. En humanist i Europa. At frigøre intellektet*. 1998, s. 776.

⁷ Jvf. Werlauff (note 1), der s. 263 note d) henviser til lærdomshistorikeren Albert Thuras *Idea historiae litterariae Danorum* fra 1723.

⁸ Ledreb. S. 435 II, folio. Testamentet, dateret 26. januar 1753, er også underskrevet af Luxdorph og Hielmstjerne.

⁹ Ordine cuncta vigent.

¹⁰ *Kunstmuseets Aarsskrift 1933-1934*. 1934, s. 215

Le 22. de Dec: Samedi.

à 7^h. heures je me suis levé j'ai achevé la lecture de
 l'opéra 5. Ch. de J. Jean selon l'usage et j'ai joué de
 l'air sur le Theor, fait lire des lettres et resté la d'après.
 J'ai parlé avec quelques uns et je suis allé à la
 Haute justice, où j'ai vu nous avons eu 3. causes.
 et la chancellerie, j'ai lu les deux lettres et j'ai écrit
 un rapport, et je suis allé à cheval au Ph.
 Gott.
 à 3. heures j'ai dîné et je suis retourné à
 cheval en ville. J'ai pris le Theor arrangé et
 joué des M^{ts} et lu la Géographie de
 Oeyghen par le. J. J. J.
 à 9. heures j'ai souper avec ma famille, con-
 tinué à veiller, fait la prière acoustumée
 et je me suis couché à minuit.

også kom bl.a. kunst og arkitektur. Alt dette blev ikke blot udmøntet i de bøger, der kom til at stå i hans bibliotek, men også i hans fornemme malerisamling og i hans prægtige arkitektoniske fornyelse af Ledreborgs herregårdsanlæg, slot og park.

Om faderens bibliotek vides intet sikkert. I Ledreb. S. er bevaret en bogfortegnelse med godt 1500 numre.¹¹ Om (dele af) den skulle have rummet bøger fra faderens bibliotek, kan næppe afgøres. At den skulle have haft forbindelse med Holsteins egen samling, er derimod overvejende sandsynligt.¹² Det kan således have været Holstein, der har anskaffet, hvad der står i fortegnelsens 2. del, der omfatter 454 numre "Autographa Lutheri, Melanchthonis, Bugenhagens und anderer Gelehrten der 16 sæculi". Måske har også den 5. og sidste del relation til Holsteins bibliotek. De 5 dele, fortegnelsen består af, er skrevet med to forskellige hænder, og ingen af dem tyder på at være Holsteins eller hans faders.

Foruden biblioteket arvede Holstein også palæet i Stormgade, som faderen havde købt fire år før sin død.¹³ Når Holstein 1742 noterer i sin dagbog¹⁴ at han i ledige stunder har siddet i sit bibliotek og skrevet breve, ordnet bøger ("arrangé des livres", f.eks. 21.2.), udarbejdet registre til sin faders papirer (25.1.)¹⁵ indbundet håndskrifter ("relié M⁶", 22.12.) m.v., har det været i biblioteket i Stormgade. Holstein havde ganske vist erhvervet Ledreborg 1739, men de to pavilloner, hvoraf den vestre kom til at huse bogsamlingen, stod først færdige i begyndelsen af 1750'erne.¹⁶ Og når Holstein efter alt at dømmes for første gang gjorde et større køb 1749, da Hans Grams efterladte bogsamling blev sat på auktion, kan dette skyldes, at han et par år for-

¹¹ "Verzeichnis von vielerhand, zum Theil, raren Büchern und Wissenschaften in Sonderheit historischen, in fünf Abteilungen", Ledreb. S. 359, qvart.

¹² T.A. Becker karakteriserer i sin registrant (note 3) håndskriftet Ledreb. S. 359, qvart som "Bogcataloger, hvoriblandt uden Tvivl een over Dele af det Ledreborgske Bibliotheks Rariteter".

¹³ Jvf. Steffen Linvald i *København før og nu - og aldrig*, 2, 1987, s. 289-92.

¹⁴ Ledreb. S. 444, 4°: "J.L. Holsteins Journal for 1742". Af Holsteins journaler - han var en flittig dagbogskriver - er kun denne og en for 1715-16 bevaret.

¹⁵ Iflg. Becker, Ledreborg, *Prospecter af danske Herregaarde*. Udgivet af F. Richardt og T.A. Becker. I, (uden sidetal), 1844, havde faderen lagt en anselig grund til håndskriftsamlingen. Det fremgår også til overmål af breve og andre papirer, som går tilbage til hans tid. Nævnes kan bl.a. hans påbegyndte selvbiografi "J.G. Holsteins Autobiographie, fuldført af hans Søn", Ledreb.S. 436, fol.

¹⁶ Jvf. Chr. Elling, *Kunstmuseets Aarskrift*. 1933-1934, s. 268.

inden i samråd med hofbygmester Lauritz de Thura var i gang med at planlægge opførelsen af pavillonerne.¹⁷

Allerede i sit testamente fra 1753¹⁸ oplyser Holstein om biblioteket, at han "haver på Ledreborg ladet visse, dertil destinerede, Bygninger opføre, paa det at Det uden kostbar Huusleje, som mand i Kiøbstæderne er underkastet, kand giæmmes og blive vedligeholdt." Men han har sikkert også forudset, at der blev for snæver plads i biblioteket i palæet i Stormgade.

Hvad Holstein før Gram-auktionen har gjort af køb, er ikke klart. Han kan næppe helt have ligget på den lade side. Men han var dog næppe - ud over lejlighedskøb¹⁹ - begyndt at forøge sin bogsamling i større stil. Han var ikke blandt køberne, da grev Christian Dannekiold-Samsøes fornemme bogsamling to år efter faderens død kom på auktion; Holsteins navn figurerer ikke i den med tilskrevne købere forsynede auktionskatalog, som er i Det Kgl. Bibliotek.²⁰ Han synes egentlig heller ikke at have været synderligt bibliofilt interesseret, selvom hans bibliotek med tiden også kom til at rumme rariteter. På auktioner samme år over biskop Bartholomæus Deichmanns efterladte samling har Holstein muligvis købt, da bispens samling var velforsynet med teologisk litteratur.²¹ 1740 blev juristen og historikeren, professor Andreas Hojers efterladte bogsamling udbudt på auktion. Her er det heller ikke utænkeligt, at Holstein har været blandt køberne. Hojer efterlod sig nemlig en stor samling historiske og juridiske bøger,²² der kan have fanget Holsteins interesse. Hojer, som et halvt års tid 1730 havde været Det Kgl. Biblioteks leder før Gram,²³ havde Holstein haft personlig kontakt med, da han var hovmester for hans yngre brødre. Siden mødtes de i Danske Kancelli, Missionskollegiet og Generalkirkeinspektionskollegiet.²⁴

¹⁷ Jvf. Elling (note 16), s. 267f.

¹⁸ Jvf. note 8.

¹⁹ Boghandlerregninger, oplysninger om kommissionærer o.lign. synes ikke bevaret i Ledreb. S.

²⁰ *Bibliotheca Dannekioldiana*. 1732.

²¹ *Catalogus Deichmanniana*. Christiania 1732. Her er der ingen købere tilskrevet i Det Kongelige Biblioteks eksemplar af auktionskatalogen.

²² Jvf. Werlauff (note 1), s. 134f.

²³ Jvf. A. Fabritius: *Det kongelige Biblioteks embedsmænd og Funktionærer 1653-1943*. 1943, s. 32.

²⁴ I Ledreb. S. er der bevaret adskillige breve fra Hojer.

Med Gram-auktionen i 1749 har vi et første eksempel på køb i større stil. Gram og Holstein havde i embeds medfør haft med hinanden at gøre bl.a. på universitetet, hvor Gram var professor, og i Videnskaberne Selskab, hvis møder holdtes i Stormgade. Holstein har måske forlods til gennemsyn fået tilsendt et eksemplar af Grams auktionskatalog fra udgiveren, Jacob Langebek²⁵, der var selskabets sekretær. I Det Kgl. Bibliotek er der bevaret en katalog med tilskrevne købere på i fire bind gennemskudte blade. Her figurerer Holstein sammen med historikeren, professor Hans Peter Anchersen, der bl.a. gav ham inspiration og stof til anlæggelse af det "historisk-genealogisk-peripatetiske akademi" i Ledreborgs slotspark,²⁶ biskop Peder Hersleb og andre bogsamlere som Henrik Hielmstjerne, Jacob Langebek, Josias Lørck, Bolle Willum Luxdorph, Peter Frederik Suhm m.fl.²⁷ Holsteins navn står ud for godt 200 numre. Det drejer sig ikke overraskende især om teologisk litteratur, men der er også mange historiske og geografiske værker. I det følgende vil nogle eksempler på værker blive nævnt, som Holstein købte på Gram-auktionen, med henblik på at vise, hvad der har fanget hans opmærksomhed under opbygningen af hans bibliotek.

Holstein har på auktionen ikke mindst været interesseret i store og nyttige oversigtsværker inden for teologi, historie, biografi (f.eks. mange ligtaler), geografi, klassisk sprog og litteratur. Nogle titler gengives i det følgende efter katalogen. Af folianter købte han godt 100 numre, således adskillige bibeludgaver, bl.a. en plattysk bibel, Lübeck 1533, med Bugenhagens håndskrevne anmærkninger (findes nu i Sjællandske Stiftbibliotek), "Holländische Bibel". Leyden 1637, og "Originis Hexapla" (2 bd.), Paris 1713, samt kommentarværker som f.eks. "Critici Sacri in V & N.T." Amsterdam 1698 (13 bd.). Nævnes kan også store opslagsværker som Cesare Baronius' "Annales

²⁵ *Bibliotheca Grammiana*. Udarb. af Jacob Langebek. 1748. Om auktionen, C.J. Ballhausen, Bogauktionen 1749 over hans Grams trykte bøger, *Fund og Forskning* 36. 1997, s. 253ff. - I Ledreb.S. er bevaret adskillige breve til Holstein fra såvel Gram som fra Langebek, Folio 463.

²⁶ Hakon Lund: Akademiet på Ledreborg, *Kunstmuseets Årsskrift 1964-1965*. 1965, s. 55-82, og i *Fogtdals Magasin om Danmark. Årbog 1981*, s. 49. - Af Anchersens bøger fandtes bl.a. "Vallis Hertæ deæ & origines danicæ". 1747, naturligvis i Holsteins bibliotek, jvf. 1803-katalogen.

²⁷ Bernhard Møllmann, der efterfulgte Gram som Det Kgl. Biblioteks leder, optræder ofte som køber på bibliotekets vegne, jvf. Harald Ilsøe: *Det kongelige Bibliotek i Støbeskeen*. 1, 1999, s. 127.

Ecclesiastici". Mainz 1601 (8 bd.), Grævius' "Thesaurus Antiquitatum Roman.". Utrecht 1694 (12 bd.) og sammes "Antiquitates græcæ". Lugd. Bat. 1697 (13 bd.), "Histoire d'Angleterre par Mr. de Rapin Thoyras". le Haye 1733 (13 bd.), Jac. Gronovius' "Antiquitates Græce". London 1697 (13 bd.), Janssons "Atlas". Amsterdam 1602 (5 bind med illuminerede kort) og af Holsteins gamle lærer J.A. Fabricius "Bibliotheca Ecclesiastica". Hamburg 1718 (nu i Sjællands Stiftsbibliotek) og "De Scriptoribus, qvi veritatem Religionis Chr. assuerunt". Hamburg 1725.

Af kvartudgaver erhvervede Holstein godt 50 numre, f.eks. "Nov. Test. Copticum c. Ver. lat.". Oxford 1718, J. von Strahlenbergs "Beschreibung des Nord- und Ostl. Theils von Europa und Asia, nebst einer grossen Landkart". Stockholm 1730 (2 bd.), og mange rejsebeskrivelser. Af oktaver er Holsteins navn skrevet ud for godt 50 numre, heraf mange værker om reformationshistorie, mission, arkitektur, militærhistorie m.v. Af enkeltværker kan blandt andre nævnes Joh. Mabillons "Vetera Analecta". Paris 1675-85 (4 bd.) og "en bog om Luther af J.A. Fabricius i 2 bd" (velsagtens "Centifolium Lutheranum", 1728-30). Holstein kan have købt mere, for mange numre i Grams auktionskatalog har ikke fået tilskrevet købere; her aftager hyppigheden med formaterne. Der er således ganske få købere tilskrevet ud for oktaverne, ud for duodezernerne slet ingen.

Året efter holdtes der i Langebeks lejlighed i Købmagergade en "ef-terauktion" over Grams samling. I auktionskatalogen er der over 1000 numre.²⁸ Heraf har Holstein sandsynligvis også købt, da auktionen i høj grad omfattede fagområder, der kom til at præge hans bibliotek, kartografi, genealogi, kronologi m.m. Kortene i katalogen er fortrinsvis kobberstukne enkeltblade, som Holstein - hvis han altså har købt af dem - kunne have eller virkelig har brugt til at klæbe ind i sine atlas (navne som Blæu, de Wit, Piscator, Vischer, Homann m.v.). At Holstein tidligt har interesseret sig for geografiske værker, fremgår også af hans dagbog fra 1742, hvor han om sine aftensysler d. 22. 12. noterer, at han - efter at have drukket te - bl.a. har læst i "la Geographie de Beryhen par (?) Jessen". (Det har desværre ikke været muligt at verificere "Geographie de Beryhen").

På Gram-auktionen købte Holstein ejendommelig nok ikke af hans store samling originale skrifter af Luther og dennes samtidige. Det

²⁸ Fortegnelse paa adskillige Bøger, Landkarter, Kobberstykker etc. 1750. Uden tilskrevne købere.

gjorde derimod hans bekendte, biskop Hersleb,²⁹ der samlede på Lutherskrifter og måske kom Holstein i forkøbet. Hersleb købte op mod 700 numre. Disse og andre samlede han siden i en af ham selv udarbejdet katalog, der blev udgivet 1754; her registreres ca. 2000 numre.³⁰ Hersleb døde 1757, og året efter kom hans store bogsamling på auktion.³¹ Og da Luther-samlingen også kom på auktion, slog Holstein til. Hvor mange bind han købte, er der ikke overleveret tal på, men næppe dem alle, måske størsteparten eller - som Bruun forsigtigt anslår³² - "en Del". Man kunne i den forbindelse overveje, om der er en eller anden sammenhæng mellem Holsteins bogkøb på Hersleb-auktionen og 2. del af den ovenfor note 11 nævnte Verzeichnis med de 454 tryk af reformatorerne, inklusive de 180 uspecificerede Luthertryk. I bekræftende fald kunne det overvejes, om denne del af fortegnelsen er nedskrevet før 1758 eller efter? Næppe efter 1758, da den kun indeholder 180 Luthertryk, hvoraf et eksemplar af det ældste ("Decem præcepta Wittenbergensi predicata populo per P. Martinum Luther Augustianum" fra 1518) ganske vist også findes som nr. 2 i Hersleb-katalogen fra 1754. Snarere kunne 2. del af fortegnelsen indiciere, at Holstein allerede før Hersleb-auktionen 1758 havde en del skrifter af Luther og hans medreformatorer, altså at han - i ganske vist langt mindre målestok end Hersleb - var begyndt at samle på sådanne skrifter.

Allerede 1752 havde Holstein erhvervet en betydelig bibelsamling. Præsten Johs. Melchior Krafft i Husum, der betragtes som den første bibelsamler i Norden,³³ efterlod sig en stor bogsamling, af hvilken Holstein købte bibelsamlingen på 338 numre, for størsteparten gamle og sjældne tyske bibler.³⁴ Werlauff³⁵ sætter ganske vist tallet på Kraffts

²⁹ Hersleb havde to år forinden som Sjællands biskop indviet slotskapellet på Ledreborg.

³⁰ *Catalogus autographorum D.M. Lutheri et coetaneorum una Supplementa*. 1754.

³¹ *Bibliotheca Herslebiana*. Udarbejdet af Jon Erichsen. 1758.

³² Jvf. Chr. Bruun: "Danske Privatbibliotheker i 17. og 18. Årh." (Ny Kgl. S. 3680, quart og octav), s. 207.

³³ Jvf. Volmer Rosenkilde: Store danske Bibelsamlere, *Bogvænnen. Aarboeg for bogkunst og boghistorie* 8, 1953, s. 86f. Om Krafft, se Bjørn Kornerup i *Dansk biografisk Leksikon*. XIII, 1938, s. 202f.

³⁴ Så mange bibler er registreret i auktionskatalogen *Bibliotheca J.H. Krafft*. Pars 1, Flensborg 1752. Det Kgl. Bibliotek har kun Pars 1.

³⁵ (Note 1), s. 264; Rosenkilde (note 33), s. 88 står også uforstående overfor Werlauffs tal.

bibelsamling til 670, men forklaringen er nok den, at han har forvekslet tallet på Kraffts bibelsamling med det af Lorck nogle år efter Holsteins død ansatte tal på dennes bibelsamling.³⁶ På Krafft-auktionen blev der iøvrigt udbudt en mægtig samling skrifter af Luther og hans samtidige til salg, i auktionskatalogen fylder over 20 sider med 30-40 tryk pr. side. Om Holstein også købte af den, forlyder der intet.

Om bogsamlingen

Som det kan forstås af det foregående, blev Holsteins bibliotek anlagt som et videnskabeligt brugsbibliotek. Og det blev med tiden et velassorteret humanistisk universallibroték,³⁷ stadig med hovedvægt på teologi og historie, men efterhånden kom anden litteratur inden for hans interessefelt. Således oplyser Lorck, der personlig havde haft med Holstein at gøre,³⁸ at dennes oprindelige mening med biblioteket var at betjene sig af teologisk og historisk litteratur, og da han var kommet temmelig vidt med det forehavende, besluttede han at gøre biblioteket mere alment brugbart ved "nu og da" også at købe de bedste bøger inden for tilgrænsende fag. Lorck oplyser videre, at det var Holsteins ønske, at hans biblioteket også skulle være til nytte for - som Lorck udtrykker det - "den in der Nähe von Lethrabortg wohnenden verschiedenen Gelehrten".³⁹ Dette forekommer dog ret mærkværdigt, eftersom der i Ledreborgs omegn næppe kan have boet overvældende mange lærde. Snarere ville biblioteket have været til almen nytteværdi for andre end Holstein selv, såfremt det var (forblevet) i Stormgade i København.

Biblioteket på Ledreborg og dets ejer berømmes højstent i Erik Pontoppidans *Den Danske Atlas*, der udkom 1764,⁴⁰ altså året efter Holsteins død. Det var "et talriigt og med besynderlig Fliid ordentlig indrettet Bibliothek, excellerende særdeles i bibelske og theologiske Bøger, af hvilke sielden findes større Forraad endogsaa i offentlige

³⁶ At den bibelkyndige Lorck i sin *Die Bibelgeschichte in einigen Beyträgen erläutert*. I, Kbh. og Leipzig 1779, s. 6, anfører tallet 338, kan kun støtte Rosenkilde.

³⁷ Jvf. H.F. Plesner: *Bøger og bogsamlere*. 1962, s. 105.

³⁸ Holstein var patron for den tyske Frederikskirke på Christianshavn og havde været aktiv ved kirkens rejsning i 1759; Lorck var kirkens første sognepræst, jvf. Jakob H. Grønæk, Et brev til Johan Ludvig Holstein fra Josias Lorck, *Kirkehistoriske Samlinger*. 1986, s. 89ff. Iøvrigt blev Thott Holsteins efterfølger som patron.

³⁹ Lorck (note 5), s. 128.

⁴⁰ Tomus II, s. 366.

In Quarto. 407

- 8707 Orteli theatrum orbis terrarum. Antv.
603.
8 A. Cellarii harmonia macrocosmica.
Amstel. 66r.
9-73 Atlas major, auctore F. de Vit. vol.
1-64. Amstelodami.

In Quarto.

- 74 Luthers tydske Overs. af Bibelen, med Fig.
Barth 588.
75 — Witt. 585.
76 — Witt. 605.
77 — Lüneb. 618.
78 — Rostock 580, uden Fig.
79 — Witt. 584, med Fig.
80 — Leipzig 708.
81 — Utdorf 740, uden Fig.
82 — med Fig. Witt. 604.
84 & 84 — Schlessv. 664.
85 — uden Fig. Neustadt 596.
86 — Wittenb. 624.
87 — med Fig. Franckf. 577.
88 — uden Fig. Witt. 599.
89 & 90 — Lüneb. 677.
91 — Dnoisbach 713.
92 — med Fig. Witt. 598.
93 & 94 — Lüneb. 664.
95 — uden Fig. Ebersdorf 727.
96-99 Jo. Piscators tydske Bibel, med Uhang.
Herborn 604.
800 Biblia latina. Ttguri 579.
I Arari Biblia hebraica et Scaligeri nov.
test. græcum.

8802

Bogsamlinger, ligesom Eyerens himmelske Sind, er noget af det rareste og roesværdigste, som her kand bevidnes til Eftertidens opbyggelige Ihukommelse". Et anderledes nøgternt og konkret signalement af samlingen giver Lorck i sin tidligere nævnte artikel,⁴¹ der er en særdeles nyttig og også ret detaljeret kilde til vor viden overhovedet om Holsteins bibliotek. Lorck, selv en ivrig bogsamler,⁴² var den første, der anslog Holsteins samling til ca. 20.000 bd., foruden de 10.000 disputater (han kalder dem "stridsskrifter") og 600 håndskrifter. Lorck giver den interessante oplysning, at Holstein selv udfærdigede halvdelen af en katalog over sine bøger. Den skulle stadig have ligget i biblioteket, da Lorck 5 til 6 år efter Holsteins død offentliggjorde sin artikel. At Holstein har beskæftiget sig med at lave en katalog, nævnes for første gang i den lovtale, Hielmstjerne efter Holsteins død⁴³ holdt i Videnskabernes Selskab. Hielmstjerne siger bl.a., at Holstein "i sine Aften-Timer" egenhændigt nåede at skrive en "udførlig Catalogum" over sin samling. Udover (hvad ikke overrasker!) at pege på historie og teologi som afdødes yndlingsvidenskaber fremhæver han hans "herlige Bibel- og kostbare Landkart-Samling". Den af Lorck og Hielmstjerne bevidnede bogkatalog synes imidlertid gået tabt.

Ønsker man imidlertid en detaljeret viden om, hvad der har stået af bøger i Holsteins samling, må man gå til de auktionskataloger, der udkom, før samlingen 1804 og 1812 blev udbudt til salg. Og selvom Holsteins bogsamling i hans levedage nok har indeholdt adskilligt flere værker, vil en gennemlæsning af de to kataloger i hvert fald efterlade det indtryk, at den også ca. 50 år efter hans død kan betragtes som et alsidigt videnskabeligt brugsbibliotek med mange nyttige og værdifulde bøger.

Her er titlerne på de to auktionskataloger:

"Fortegnelse over den historiske og geographiske Deel af Geheime-Conferentsraad og Overjægermester Greve v. Holsteins Bibliothek,

⁴¹ Lorck (note 5), s. 128ff.

⁴² Jvf. Jakob H. Grøn­bæk, *Bibliotheca Biblica Lorckiana, Fund og Forskning*. XXVII. 1984-85, s. 29-58.

⁴³ Entwurf zu einer Lobrede über den im Leben hochverdienten, nun Seligen Herrn, Johann Ludwig Holstein . . . in der Societät der Wissenschaften den 18. Februar abgelesen und auf Begehren herausgeg. von H. Hielmstjerne, *Dänisches Journal*, 1, 1767, s. 119-35. Trykt på dansk 1766 tillige med en lykønskning til Holsteins efterfølger som præses, Otto Thott.

som ved Auktion bortsælges den 21. November i det holsteinske Palais, Stormgade." 1803. 232 s. (i det følgende = 1803-Katalogen).

"Catalog over det, Her. Kammerherre, Grev Holstein til Lethrabort tilhørende Bibliothek, som Mandagen og følgende Dage etc. Badstuestræde no. 130, første Sahl." 1812. 416 s. (I det følgende = 1812-katalogen).

Lorck skriver i sin artikel fra 1769, at Holsteins søn og efterfølger som lensgreve (1763-99), Chr. Frederik Holstein, fortsatte med at forøge den fra faderen nedarvede samling. Det har i hvert fald også været faderens testamentariske ønske. Man har alligevel med rette draget i tvivl, om sønnen faktisk gjorde det. Der er nemlig noget, der tyder på, at Holsteins søn ikke sammen med biblioteket arvede faderens store veneration for det. Han fik heller ikke de bedste økonomiske betingelser, eftersom han også arvede en betydelig gæld fra faderen og måtte sælge ud af godserne, først Bonderup, siden Næsbyholm og Bavelse.⁴⁴ Det er bemærkelsesværdigt, at de to auktionskataloger rummer ganske få bøger, der er trykt efter Holsteins død (i 1812-katalogen f.eks. "Catalogus Bibliothecæ Thottianæ". 1-6. Hafniæ 1789). Efter alt at dømme er mange bøger dog gået tabt.

Rasmus Nyerup, der som platform bruger Lorcks oplysninger fra 1769, er imidlertid hårdere end rimeligt er, når han skriver, at han under gennemlæsningen af 1812-katalogen blev "tilmode, som om man vandrede blandt de tilbagestående Stubber, Vindfælder og af Ælde halv forraadnede Træestammer, som ere Levninger af en stor ophugget Skov!"⁴⁵ Forgæves har han således søgt efter den af Lorck beskrevne Luther-bibel fra 1543 og efter en Thomas a Kempis-udgave, trykt i Lüneburg 1678. At der ikke er realiteter bag Nyerups fantasi-fuldt billedrige og ekstremt dystre beskrivelse af bogsamlingens skæbne efter Holsteins død, vil der i det følgende blive plæderet for.

Det blev den tredje lensgreve, Chr. Erhard Holstein, der solgte bogsamlingen få år efter sin fader, Chr. Frederiks død i 1799. Og det var også ham, der 1807 solgte palæet i Stormgade.⁴⁶ Han har åbenbart - ligesom faderen - haft trange økonomiske kår. Dertil kommer, at Becker⁴⁷ nok generelt har ret i, at ikke mange adelsmænd i Christian 7.s og Frederik 6.s tid interesserede sig for videnskab og biblioteker, og

⁴⁴ Jvf. Grevs-kabet Ledreborg i Louis Bobé m.fl.: *Danske Len*. 1914, s. 12.

⁴⁵ Sic transit gloria mundi, *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*. 9. årg., nr. 23, sp. 855f.

⁴⁶ Jvf. Linvald (note 13), s. 291.

⁴⁷ Jvf. note 15.

hvad der ikke blev fortæret af mus og fugt, det blev afhændet af ejeren selv, da der intet af synderlig værdi var tilbage. Beckers beskrivelse er dog forfejlet, når den - som han gør det - også møntes på det holsteinske biblioteks skæbne. Den gamles søn og sønnesøn har ganske vist ikke delt hans store interesse for bøger og videnskab - og iøvrigt heller ikke haft ressourcer dertil - men glansen af hans bibliotek kan ingenlunde være helt udvisket, når man nærmere ser på auktionskatalogernes omfang og indhold.

Skulle Lorck imidlertid have ret i, at Holsteins samling kort efter dennes død har omfattet 20.000 bd., må der være sket et ret betydeligt svind i bestanden. De to auktionskataloger rummer henholdsvis godt 3.650 og 9.100 numre, altså tilsammen ca. 12.750 numre. Mere end en fjerdedel er i så fald ikke med, men helt bortset fra, at ikke alle bøgerne i samlingen nødvendigvis blev udbudt til salg på auktionerne, så er det heller ikke ganske sikkert, at samlingen virkelig har været på de ca. 20.000 bd. Allerede Lorcks egen optælling af bestanden peger på, at han kan have anslået for højt. Han oplyser, at den teologiske bestand var på ca. 6.800 bind, og den historiske "beynahe gleich". Det giver ca. 13.600 bd. Og han fortsætter: "Die übrigen Fächer sind nicht so stark, aber wie schon gesagt, ausgesucht".⁴⁸ Det kan vist næppe give 20.000 bd. ialt? Men under alle omstændigheder blev Holsteins bibliotek ikke forøget, snarere blev det mere eller mindre decimeret i de år, der gik efter hans død. Andet var egentlig heller ikke at forvente. Men slet så galt er det ikke gået, som Nyerup og Becker giver udtryk for.

Så sent som i 1788 synes bogsamlingen at have været i helt god stand. Det fremgår af, hvad den venezuelanske frihedshelt, Francisco Miranda, det år d. 16.3. har noteret i sin dagbog om et besøg på Ledreborg.⁴⁹ Miranda var imponeret over slottets pragt og udstyr, men selve biblioteket var dog "langt det bedste af alt". Og han har lagt mærke til "den grundfæstede og velkede indsigt, hvormed det hele er disponeret", hvilket skyldtes, skriver Miranda videre, "faderen til den nuværende greve, efter hvad man fortalte mig." Man har sikkert over for Miranda antydnet, hvordan det hang sammen. Han antager, at der var mellem 25 og 30.000 meget værdifulde bøger.

Skulle det virkelig være en af Holstein inspireret "disponering" af samlingen, Miranda har lagt mærke til, kan dette sammenholdes med,

⁴⁸ Jvf. Lorck (note 5), s. 131.

⁴⁹ *Miranda i Danmark. Francisco de Mirandas danske rejsebog 1787-1788*. Ved Haavard Rostrup. 1985, s. 226f.

hvad Lorck oplyste 20 år forinden, nemlig at bogbestanden efter Holsteins død blev "disponeret" efter en af denne udfærdiget katalog. En sådan opstilling kan i så fald være sket under sønnen, hvad Lorck også antyder. Becker mener tilmed at vide, at sønnen "i Førstningen bestræbte sig på at opretholde Faderens herlige Stiftelse, ja, endog med Iver tog sig af Bibliotheket".⁵⁰ Denne iver har dog nok været af ret kort varighed. (Chr. Fr. Holstein har nok også haft fuldt op at gøre i hovedstaden i tiden før og efter faderens død).⁵¹ "Disponeringen" kan i hvert fald ikke genfindes i auktionskatalogerne, hans søn lod trykke få år efter hans død.

Holsteins bogsamling var, oplyser Lorck, opdelt (og opstillet) i 72 klasser. De første 6 rummede bibelsamlingen. Teologien (incl. bibelsamlingen?) omfattede iflg. Lorck - som ovenfor anført - 6.800 bd., de historiske fag omtrent samme antal. Den 72. og sidste klasse var "Streitschriften in einer beträchtlichen Anzahl" (altså de 10.000 disputater). Dem og de 600 manuskripter synes Lorck ikke synderligt interesseret i.

Om auktionen 1804

Den første auktion over det holsteinske bibliotek, der skulle have fundet sted i det Holsteinske Palæ i Stormgade november 1803, blev i Adresseavisen annonceret udsat til februar 1804.⁵² Måske var grunden til udsættelsen den, at bøgerne - før auktionen skulle finde sted i Stormgade - jo måtte transporteres helt fra Ledreborg til København.

Iflg. titlen på auktionskatalogen var det den historiske og geografiske del af samlingen, der blev udbudt til salg. Der er registreret 241 numre i folio, 943 i kvart og 1889 bd. i oktav, i alt 3653 numre;⁵³ de ret mange samlingsbind er dog registreret under samme numre. Katalogen er - i modsætning til den særdeles rodede 1812-katalog - overskueligt disponeret, i hvert fald på det overordnede plan. Først

⁵⁰ Jvf. Becker (note 15) .

⁵¹ Fra 1762 direktør i Generalpostamtet og medlem af missionskollegiet indtil 1768, da han blev overhofmester hos dronning Caroline Mathilde; han er med på et stik af dronningens afrejse fra Kronborg 1772, se *Dansk biografisk Leksikon* X, 1936, s. 509.

⁵² Oehlenschläger købte 9-10 bøger på auktionen, se Carl S. Petersen, Den unge Oehlenschläger på Bogauktion, *Afhandlinger til dansk Bog- og Bibliotekshistorie*. 1949, s. 276-86. Bl.a. købte han "Hervarar Saga på Gammal Götska med Olai Verilii uttolkning og notis", Uppsala 1672, som Holstein havde købt på Gram-auktionen (folio 3183).

⁵³ Bruun (note 32), s.195 har tallet ca. 5.800.

kommer *Historia Danica* med 67 numre i folio (blandt dem findes Christiern Pedersens Saxo-udgave, Paris 1514), 183 numre i kvart og 170 i oktav. Derpå følger Sverige, det russiske og det germanske imperium, den belgiske føderation, Storbritannien, Spanien, Frankrig, Schweiz, Italien, Ungarn, det tyrkiske imperium, Asien, Afrika og Amerika; sidst kommer universalhistorie og rejsebeskrivelser. I praktisk taget alle grupper er litteraturen relativt fyldigt repræsenteret, og med nyttig oversigtslitteratur, genealogisk (f.eks. stamtavler) som biografisk (mange ligprædikener). Ikke mindst er der mange rejseberetninger (*itineraria*), bl.a. A. Olearii "Ausführlichen Reisen durch Moskow und Persien 3. verb. Ausg.". Schleswig 1667 og F.L. Nordens "Drawings of some Ruins and Collossal Statues at Theben etc.". London 1741. Blandt opslagsværker Joh. Hübners "Korte Spørgsmål af den politiske Historie indtil nærværende Tid fortsatte m. Registre". Kbh. 1746-1750, med forgyldt snit, "nit." dvs. kostbar (9 bd.) og "Histoire general d'Espagne, tr. de l'Espagnol de Jean Ferreres". Paris 1751 (10 bd.).

På den næste auktion i 1812 bliver der imidlertid udbudt et meget betydeligt antal andre historiske og geografiske værker, der i mange tilfælde ligger på et højere plan, for så vidt som de udmærker sig ved større boghistorisk værdi end 1803-katalogens, hvor til gengæld den relativt nye (nok 2 af 3 titler trykt er i 1700-tallet) og derfor mere kurrante litteratur er langt bedre repræsenteret. Den alment nyttige brugslitteratur overskygger rariteterne. Af de relativt få sjældenheder kan nævnes J.P. Abelini & aliorum, "Theatrum europæum wahrhaftiger Beschreibung aller denkwürdigen Geschichten". Franckfurt a. M. 1635 bis 1738 mit Merians Kopfern (med tilføjelsen "nitid") og Ph.D. Lipperts "Dactyliotheca universalis Chilias s. Scrinium milliarium primum". Lipsiæ 1755 (= første udgaves første del af denne Lipperts katalog over signetaftrykkene i hans daktyliotek;⁵⁴ anden del fra 1762 kom under hammeren i 1812).

Blandt 1803-katalogens relativt få gamle tryk fra de første to århundreder efter bogtrykkerkunstens opfindelse er der kun 2 inkunabler (dvs. "vuggetryk" fra 1400-tallet) i folio:

"Rolewincks Fasciculus temporum ab orbe condito usqve ad 1474". Memingen 1482 (haves Det Kgl. Bibliotek), og "Cronicon mundi ab

⁵⁴ Se Birgitte Jørkov og Chr. Gorm Tortzen, Et gemme for gemmer. Lipperts daktylioteker i Danmark, *Fund og Forskning*, 32, 1993, s. 71-94. Hvor katalogen er blevet af, var værd at vide. Har Holstein også haft selve daktylioteket?

orbe condito ad hoc usque tempus". Nürnberg 1493 (Det Kgl. Bibliotek har udgaver fra 1484 og 1491 under: Antoninus Florentinus).

Da dispositionen i katalogen er helt anderledes overskuelig end den i 1812-katalogen, er det f.eks. relativt nemt at tage stikprøver med henblik på eventuelle sammenfald mellem 1803-katalogens numre i oktav og dem i samme format i den note 11 nævnte Verzeichnis, hvor 5. og sidste del (s. 53-91 med 486 værker) også er regionalt opdelt. Rækkefølgen af titlerne er ganske vist forskellig, så fortegnelsen har næppe dannet forlæg for udfærdigelsen af 1803-katalogen, men der er så mange titler fælles, at 5. del af fortegnelsen på et eller andet tidspunkt kan have haft relation til Holsteins bogsamling.

Om auktionen 1812

Den anden auktion fandt sted i Badstuestræde og ikke - som den første - i palæet i Stormgade. (Palæet var i mellemtiden blevet solgt). Auktionskatalogen omfatter 9099 numre, som ret sjældent dækker flere bind pr. nummer. Katalogen rummer mest teologisk litteratur, men der er meget andet. Således utallige historiske og geografiske værker, som man skulle have forventet udbudt til salg i 1804. Det kunne se ud, som om de fornemste historiske og geografiske værker er gemt til auktionen 1812.

Nu kom Holsteins bibelsamling på auktion. Selvom der dukker bibler op andetsteds i auktionskatalogen, er langt de fleste opført samlet efter formater til allersidst. Der er ca. 220 bibler i folio. Af udgaver i kvart er der ca. 100, heraf en inkunabel og ca. 25 numre med 1500-tals udgaver. I oktav er der ca. 200 udgaver, heraf over 50 1500-tals udgaver. Ialt blev der således udbudt ca. 520 bibeludgaver. Lorck anslog i "Dänisches Journal" 1769 Holsteins bibelsamling til ca. 670 bd., ca. 150 flere bibler end dem, der opregnes i 1812-katalogen. Der må således efter Holsteins død være sket et svind i bibelsamlingen. I 1812-katalogen fattes - hvad allerede Nyerup konstaterede - eksempelvis Luther-bibelen (Wittenberg 1543) med Luthers og de fleste af de øvrige reformatorers håndskrevne bibelske "Denkspruch". Adskillige bibler er nok afhændet før auktionen, hvorfor de ikke er kommet med i auktionskatalogen. Således også den bemærkelsesværdige Luther-bibel fra 1543, der i dag findes i den samling, som af Sct. Andreas Biblioteket er deponeret på Det Kgl. Bibliotek.

Det ville være unødigt pladskrævende at opremse de mest bemærkelsesværdige værker i 1812-katalogen, men her skal et lille, ret tilfæl-

Ledreborgs vestre pavilion, der rummede Holsteins bibliotek.

digt udpluk af karakteristiske titler udvælges af mængden, i det væsentlige gengivet som i katalogen. Af teologiske: 2. forøgede udgave af John Eliots sjældne indianerbibel "Biblia Virginiana". Cambridge 1685, og "Biblia polyglotta. Ed. Brianus Waltonius". London 1653-57 (6 bd). Af danica: Christiern Pedersens "Ny Testamente". Antwerpen 1529, og hans sjældne "Haandbog om Messen". Leipzig 1517. Iøvrigt rummer katalogen en mængde bibelkommentarer, kirkehistoriske værker, heriblandt et vigtigt oversigtsværk som "Acta Sanctorum in 33 volumina . . . a Jo. Bolland". Venezia 1734-50, masser af prædikensamlinger, salmebøger og anden opbyggelig litteratur etc.

Holsteins samling af "Autographa Lutheri et coævorum", som Lorck i 1769 anslog til ca 1500 bind, blev også solgt 1812. Denne værdifulde samlings kerne var det ukendte antal, Holstein købte på Hersleb-auktionen i 1757. Om han også skulle have købt den slags skrifter på Krafft-auktionen (ca. 600 nr.) 1752, er som tidligere anført usikkert, men man kunne formode, at han gjorde det, ikke mindst i betragtning af, at Holsteins samling ved hans død var nået op på 1500 bind. Luther og hans samtidiges skrifter er ikke - som bibeludgaverne - opført samlet i katalogen, men spredt. Side 86 (nr. 1271-1701) en uspecificeret gruppe: "Collectio Autographorum Coævorum" med 431 numre i

kvart; side 89 (nr. 1745-2594) ligeledes uspecificeret: "Autographa Lutheri ab anno 1518"⁵⁵ med 851 numre, og side 180 (nr. 4068-4198) en "Collectio Autographorum Lutheri") i oktav på 130 numre. Det giver ialt 1412 numre. Hertil kunne man så - for at nå op i nærheden af de 1500 numre (Lorcks tal) - med Chr. Bruun⁵⁶ tilføje "Autographa Phil. Melanchthonis" side 180 (nr. 4206-4288) på 82 numre og "Autographa Erasmi Roterdami" samme side (nr. 4289-4321) på 43 numre. Holsteins autographa-samling, som den forelå kort efter hans død, synes altså at være intakt i 1812.

1812-katalogen indeholder - hulter til bulter - et betydeligt antal skønlitterære (især græske, latinske og franske klassikere) og lærdomshistoriske værker og håndbøger som J.A. Fabricius' "Bibliotheca græca. Ed. secunda". Hamburg 1708-26 (13 bd.), sammes "Bibliotheca latina". Hamburg 1708 (i 1803-katalogen findes hans "Bibliographie antiquaria". Hamburg-Leipzig 1713), "Bibliothèque Françoise ou Histoire littéraire de la France". Amsterdam 1735-46 (42 bd.) og Chr. G. Jöchers "Gelehrten Lexicon". Leipzig 1750-51 (4 bd.). Dertil bøger om mønter, som Holstein samlede på (f.eks. J.D. Köhlers "Historische Münz-Belustigung". Nürnberg 1729-49, i 21 bd. med kobber), encyklopædiske (f.eks. "Grosses vollständiges Universal-Lexicon". Leipzig-Halle 1732-43 (38 bd.)), filosofiske og juridiske værker, arkitektoniske plancheværker med træsnit og især kobberstik etc. I klumper, midt imellem andet, er samlet en lang række værdifulde geografiske og topografiske værker, sø- og landkort med kobberstik, kortblade (bl.a. "Mappæ F. de Wit") m.v. Her kan fremhæves Braun og Hogenbergs "Civitates orbis terrarum etc.". Köln 1572, Johann Rauwens "Cosmographia". Franckfurt 1597, André Thevets "La Cosmographie universelle". Paris 1575, og Sebastian Münsters "Cosmographiæ universalis libri sex etc.". Basel u.å., Merian Zeilers "Topographia". Franckfurt 1649 + Hauptregister 1672, Janssonii "Novus Atlas oder Weltbeschreibung mit Tafeln". Amsterdam 1646-52 (5 bd.), og hans "Atlas sive Theatrum orbis terrarum". Amsterdam 1656 (6 bd.), "Geographia Ptolomæi, olim a B. Pirckheimer translata cum 64 tabulis geogr.". Venezia 1562, og mange bind med søkort. Og blandt andre sjældenheder er - helt umotiveret sidst i katalogen - anbragt Ortellius' "Theatrum orbis". Antwerpen 1603, og "Atlas major, auctore F. de Vit".

⁵⁵ I den note 11 omtalte håndskrevne Verzeichnis er Luthers skrifter også uspecificeret, dog med undtagelse af den ældste fra 1518.

⁵⁶ Bruun (note 32), s. 196.

Amsterdam (bd. 1-64), et samlebind med løse kort, som vi senere kommer tilbage til. - Af danica dukker iøvrigt sjældenheder op som Gotfred af Ghemens Skånska lagh. Kbh. 1505 og Claus Lauridsen Scavenius's Regnebog ("Aritmetica"). Paris 1552.

I katalogen er der blandt gamle tryk nedenstående 26 inkunabler. Af bibeludgaver er der med nummerangivelse og i kronologisk række følgende 7:

8504: "Biblia latina". Nürnberg 1475 (i dag i Sjællandske Stiftsbibliotek; også registreret som nr. 8528);

8514: En tysk oversættelse af bibelen, uden sted 1477 (måske trykt i Augsburg, i så fald har Det Kgl. Bibliotek pars 1);

8611 & 12: en tysk bibel med "couleurte Kobbere", Nürnbn. 1483 (haves ikke Det Kgl. Bibliotek);

8623: "Biblia lat. cum concord. et terminorum hebr. interp.", u. st. 1489 (haves ikke Det Kgl. Bibliotek);

8592: "Nov. Test. lat. cum Postilla Nic. de Lyra". Nürnbn. 1493 (haves ikke Det Kgl. Bibliotek).

8623: "Biblia latina", Froben. Basel 1495 (oktav, også registreret som nr. 8910, i dag Sjællandske Stiftsbibliotek; haves Det Kgl. Bibliotek, fraThott).

De øvrige 19 inkunabler er følgende:

715: "Antidotarius animæ, in alma universitate Louvaniensi impressus". 1480 (Det Kgl. Bibliotek har 3 udgaver under: Saliceto, Nicolaus de, heribl. også 1 trykt i Louvain, men ikke denne udg.);

910: "St. Wincentii opusculum de fini mundi". Genua 1480 (Det Kgl. Bibliotek har 3 udgaver under: Ferrer, Vincentius, men ikke denne udg.)

902: "Dialogus Gregorii ejusque diaconi Petri de vita et miraculis patrum Italicorum et de æternitate animarum". Paris 1480 (haves Det Kgl. Bibliotek, købt 1813, jvf. nedenfor);

906: "Mag. Joannis Viterbiensis Tractatus de futuris Christianorum triumphis in Saracenos". Nürnberg 1455 (trykår nok fejl for 1485; haves Det Kgl. Bibliotek under: Annius, Johannes, i en udg. 1485)

292: "Bernardi de Breidenbach sanctorum peregrinationum in monte Syon c. fig.". Mogunt. (Mainz) 1486 (haves ikke Det Kgl. Bibliotek);

317: "Nicolai, Abb. Panormit. libri decretalium". Morimb. (= Nürnbn.) 1486 (haves det Kgl. Bibliotek i flere udg. under: Tudschis, Nicocaus Panormitanus de, men ikke denne udg.);

647: "Josephi Judæi Libri antiquitatum viginti etc.". Venezia 1486 (haves ikke Det Kgl. Bibliotek);

4526: "Tractatus de imitatio Christi cum tractatus de meditatione cordis". u. st. 1487 (Det Kgl. Bibliotek har over 25 inkunabeltryk med Imitatio);

713: "Commentaria Thomæ Aquinatis in Aristotelis 12 libri metaphysicæ artis.", Venitiis 1492 (haves ikke Det Kgl. Bibliotek);

4553: "Tractatus Jo. Gersonis de meditatione cordis. Th. de Kempis de imitatione Christi". Lüneburg 1493 (oktav; haves Det Kgl. Bibliotek, købt på Fr. Münters auktion 1831; med Holsteins bindexlibris og initialer iflg. Madsen 2070);

907: "De Laudibus sanctissimæ matris Annæ tractatus Joannis Tritemii. Impressus videtur". Mainz 1494. (haves Det Kgl. Bibliotek, fra Thott);

25: "Vocabularius utriusque juris". Argentinæ (Strassborg) 1495 (haves ikke Det Kgl. Bibliotek);

26: "Vocabularius breviloquus Guarini Veronensis". Argentinæ 1495 (haves Det Kgl. Bibliotek under: Reuchlin); id. lib. Argentinæ 1489 (haves Det Kgl. Bibliotek);

3181: "Sebastiani Brandts Stultisera navis". Basel 1498 (haves Det Kgl. Bibliotek); ibid. Argentinæ 1497 (haves Det kgl. Bibliotek);

423: "Modus legendi abbreviaturas in utroque jure". Argentinæ 1499 (haves Det Kgl. Bibliotek);

8376: "Bucolica F. Petrarca". Daventriæ 1429? (sandsynligvis = "Bucolicum carmen". Deventer 1499/1500 (1489)⁵⁷, haves ikke Det Kgl. Bibliotek);

1725: "Expositio hymnorum". Coloniae 1500 (haves ikke Det Kgl. Bibliotek).

Der er således i de to auktionskataloger ialt 28 inkunabler, hvoraf 13, næsten halvdelen, ikke haves i Det Kgl. Bibliotek.

Om de 10.000 disputatser

Et særligt problem frembyder de 10.000 disputatser, der er fast inventar i enhver omtale af den Holsteinske bogsamling og dens omfang. (Selve tallet går tilbage til Lorck). En betydelig samling, ganske vist ikke så stor som den på over 40.000 juridiske, den retskyndige assessor

⁵⁷ Jvf. Illustrated Incunabula Short-Title Catalogue (ISTC).

J.H. Bærens ("efter hans egen opgivelse")⁵⁸ havde; den gik op i luer under det engelske bombardement 1807.⁵⁹ Biskop Søren Lintrup, der døde 1731, havde en samling af nogenlunde samme omfang som Holsteins. Den bestod af over 12.000, som dækkede teologi og tilgrænsende fag til og med 1700-tallet. Over Lintrups udenlandske, for størsteparten tyske, disputatser foreligger der en katalog.⁶⁰ Det gør der desværre ikke over Holsteins samling. Grundlaget for vores viden om dennes disputatser er således på forhånd spinkelt - udover at de efter traditionen var ca. 10.000.

Et ubestemmeligt antal er opført spredt i 1812-katalogen, f.eks. "Dissertationes et commentationes quædam" (nr. 8474), "Dissertationes, orationes & c. imprimis theologicæ" (8475), "Dissertationes &c. varii argumenti" (8477), "Ch. H. Scheteligii Bibliotheca disputationum theol.-philologico exegeticarum in v. et n. testamentum". Hamburg 1736 (875), "H. Conringii dissertationes academicæ". Lugduni 1686 (1765), "S. Puffendorffii dissertationes academicæ". Upsaliæ 1677 (7766), nogle navngivne danskeres som "Disputationes supra Ideam medicinæ philos. Petri Severini Dani."⁶¹ Auctore Amb. Rhodio". Kbh. 1643 (2866) og lægen "J. Rhodii Dissertatio posthuma". Udgivet af Thomas Bartholin. Kbh. 1672 (2889). Det var blot tilfældige eksempler, endnu flere er sikkert skjult andre steder i den uoverskuelige katalog.

I Beckers registrant er der en ukatalogiseret pakke med "5 bundter trykte disputatser",⁶² i virkeligheden 6 kapsler, 3 med udenlandske og 3 med danske. Af de sidste er der 60, heriblandt Andreas Hojers juridiske doktordisputats fra 1736, de resterende er mestendels kollegiedisputatser, hvoraf 3 med trykt dedikation til Holstein. Efter disse "5 bundter" følger i registranten en post: "2 hylder med gamle Collegier, Taler, Prædikener, theologiske Afhandlinger og lignende sager uden værd", som efter en hastig gennemgang virkelig viser sig at være "uden værd". Der er intet tryk, men kun håndskrifter, der tilmed ofte

⁵⁸ Jvf. *Dansk biografisk Leksikon* IV. 1934, s. 421.

⁵⁹ Jvf. Palle Birkelund, *Det Thottske Biblioteks sidste Dage, Fra de gamle Bøgers Verden*. 1953, s. 101ff.

⁶⁰ Jvf. Palle Hoff, *En teologisk disputats-encyklopædi. Om biskop Søren Lintrups disputatssamling i Universitetsbiblioteket i København*, *Nordisk Tidsskrift for Bok- og Biblioteksvæsen* 69. 1982, s. 97-103.

⁶¹ Peder Sørensen var Frederik 2's og Christian 4's livlæge.

⁶² (Note 3): Ledreb. S. 518, quart og octav.

bærer præg af vand- eller brandskade. Det er ikke utænkeligt, at flere trykte disputater var ladet tilbage i bibliotekssalen på Ledreborg før auktionerne i 1800-tallets begyndelse sammen med håndskrifterne, der blev fundet i århundredets midte. De fleste har vel været uindbundne og derfor tilgængelige for fugt og mus.

De ovenfor nævnte eksempler på Holstein-disputater kan give en antydning af samlingens indhold. Emnerne er inden for flere fagområder som teologi, jura og medicin. Hvad det var for en slags disputater, synes også at fremgå af de nævnte eksempler. Meget taler imidlertid for, at disse samlinger (*Dissertationes etc.*) kun har omfattet en del af Holsteins store 10.000-tals disputatssamling. Det har vel især drejet sig om professorers og studenterdisputater, som bestanddele i universitetsundervisningen. Til studenterdisputater må også høre kollegiedisputater⁶³ inden for alle fag. Vi ved, at Holstein som patron for universitetet har været særdeles nidkær i sin tilsynspligt. Han har således gentagne gange opfordret professorerne til "at overholde deres årlige disputatsforpligtelser og ved trykning af studenterdisputater at tage hensyn til Universitetets videnskabelige anseelse og at indsende årlige beretninger om studenternes og professorernes arbejdsindsats".⁶⁴

Det er bemærkelsesværdigt, at kun Linvald - ganske vist uden forklaring - taler om de "10.000 kollegiestudenters disputater".⁶⁵ Denne karakteristik kan imidlertid finde støtte hos historikeren Edvard Holm,⁶⁶ der oplyser, at Holstein har været flittigt beskæftiget med at undersøge værdien af studenterdisputater. (Han nævner forøvrigt ikke Holsteins disputatssamling). Det kan ikke mindst være sådanne disputater, Holstein fik så mange af i sin samling. I sin *Journal* for 1742⁶⁷ - to år efter at være blevet patron for universitetet - har han netop noteret, at han i sit bibliotek har siddet og "arrangé des pièces Académiques". Han var patron fra 1740 til sin død 1763, så det kan med tiden blive mange.

⁶³ Om sådanne kollegiedisputater, se især A.G. Drachmann, *Bibliografi over trykte Disputater fra Elers' Collegium, Elers' Collegium 1691-1941. Festskrift i Anledning af Collegiets 250-Aars Jubilæum den 29. November 1941*. 1942. Jvf. også Georg Mondrup, *Borchs Kollegiums Historie 1825-1912*. 1953, s. 109f.

⁶⁴ Birgit Løgstrup i *Københavns Universitet 1479-1979. I. Almindelig historie 1479-1788*. 1991, s. 355ff.

⁶⁵ Linvald (note 13), s. 291.

⁶⁶ *Dansk biografisk Lexikon*, VIII. 1894, s. 41f.

⁶⁷ 4. februar 1742, Ledreb. S. 444, quart og octav.

Det er i denne forbindelse interessant, at Lorck med henblik på Holsteins disputatssamling bruger udtrykket "Streitschriften", ikke disputater, og han tilføjer "in allen Wissenschaften".⁶⁸ Han bygger antagelig på selvsyn. En velvalgt betegnelse for (studerer)kollegie-disputater, da diskussioner under disse ofte kunne udarte. Professor- og doktordisputater, hvorpå der også er nævnt eksempler ovenfor, var anderledes formelle og højtidelige.⁶⁹

Meget kunne således tyde på, at en stor part, måske størsteparten af de "10.000 disputater" var danske kollegiedisputater. Det betyder også, at samlingen har omfattet alle fagområder. Det gælder også inden for de andre disputatskategorier, som utvivlsomt også har været vel repræsenteret i Holsteins så store samling. Der var immervæk 10.000. Og de har sandsynligvis især været danske (på latin), men der har forventeligt også været mange udenlandske, især tyske.

Hvem der har købt disputaterne vides ikke.⁷⁰ I sin omtale af Holsteins bibliotek nævner Werlauff i hvert fald intet om, at Det Kgl. Bibliotek har købt hans disputater, endsige samlingen som sådan.⁷¹

Om bibliotekets fysiske rammer

I en anonym, håndskreven biografi over Holsteins liv⁷² står der, at denne lod "bringe en stor Deel af sine Bøger til Lethrabort, som til sit Tusculanum, og der i Eenlighed betiente sig af dennem." Hvornår det skete, står der ikke noget om. Efter at samlingen var grundlagt i 1530, har den i hvert fald i godt 20 år beroet i palæet i Stormgade. Når der står, at "en stor del" af bøgerne blev bragt til Ledreborg, kan man nok slutte, at de fleste forblev i Stormgade. Den boglærde Holstein måtte have bøger, når han var "på landet, hvor (han) nu og da omvexlede Forfriskning med Forretning og Ledighed med Studeren". Faktisk har

⁶⁸ Lorck (note 5), s. 129.

⁶⁹ De behandles grundigt af Fritze Smith i *Bidrag til Doktordisputatsens Historie ved Københavns Universitet*, 1950.

⁷⁰ Det samme gælder med hensyn til de 8.000 svenske disputater, som Werlauff (note 1), s. 264, omtaler med henvisning til Svensk Mercur 1757, sept., s. 306. - Den ellers så velorienterede Lorck nævner iøvrigt ikke disse svenske disputater.

⁷¹ (Note 2), s. 261-65.

⁷² Ny Kgl. S. 2025, 4°: "Hans Høy-Grevelige Excellence, Hr. Johan Ludvig von Holsteins Levnets Løb m.v.", s. 68; indbundet i et smukt spejlbind fra 1700-tallet. En kladde findes i Ledreb. S. 435. I, folio.

Lensgreve Johan Ludvig Holstein. Det Kgl. Biblioteks Billedsamling.

han nok ret hurtigt ladet de fleste bøger bringe til den nyopførte bibliotekssal på Ledreborg. I så fald refereres der i biografien til en overflytning, der er begyndt engang i første halvdel af 1750'erne, da de fysiske rammer var der med de to pavilloner, hvoraf den vestre skulle rumme bibliotekssalen. I Hofmans *Fundationer* 1761⁷³ kan der således læses om Ledreborgslottets "to prægtige Pavillons, byggede i krum Bue, hvorpaa 16 Fag med gebrochen Tag"; og videre: "Af den Vestre Længde er den anden Etage til Bibliothequet og den nederste til Domestiquer". Også Lorck⁷⁴ forudsætter i 1769 (som Miranda en snes år senere), at biblioteket som sådan fandtes på Ledreborg.

Om biblioteksinteriøret på Ledreborg beretter Lorck udførligt. Salen, der rummede Holsteins bogsamling, var i den ene "Flügelgebäude", 23 fag lang, og 3 bred; med "sehr viele wohlverwahrte Schränke⁷⁵ und drey kleine Cabinets." Over vinduerne malerier af danske lærde. Og i hovedbygningen var der en mindre bogsal, da der efterhånden var blevet pladsmangel i bibliotekssalen. Efter at bogsamlingen - med mønt- og medaljesamlingerne - var solgt i begyndelsen af 1800-tallet, blev biblioteket (= den vestre pavillonbygning) iflg. Jørgen Paulsen⁷⁶ nyindrettet til gæstefløj. Dette skete dog næppe med det samme. Da T. A. Becker 1844 var på Ledreborg, synes bibliotekssalen stadig at have været der, for greven fortalte ham, "at der endnu på Stedet forefandtes en heel Mængde Manuscripter, som han havde lagt på et Par Reoler, da de tidligere vare adspredte på Biblioteksstuens Gulv..."⁷⁷ Der har åbenbart ikke været ryddet grundigt op efter auktionerne i århundredets begyndelse.

Af biblioteksinteriør og -inventar er der i dag stort set intet tilbage. Salen er med tiden ved skillevægge blevet opdelt i flere mindre. Elling har på grundlag af regnskabsposter og breve i godsarkivet i store træk søgt at rekonstruere Holsteins "museum" med de trykte bøger, manuskripterne og de historiske samlinger.⁷⁸ Bogsalen var dækket af et buet

⁷³ *Samlinger af Publicke og Private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve* etc. Udgivne af Hans de Hofman. Tom. VII. 1761, s. 458.

⁷⁴ Lorck (note 5), sp. 131f.

⁷⁵ Træværket var umalet lindetræ, jvf. Jørgen Paulsen i *Danske Slotte og Herregårde*. I. 1963, s. 313.

⁷⁶ Paulsen (note 75), s. 320.

⁷⁷ Becker (note 3), s. 4.

⁷⁸ *Paraden. Kunst i Enevældens Danmark*. 1958, s. 208ff.

gipsloft.⁷⁹ Her var der en kamin, og i vinduespillerne var der indbygget skabe til bøger og håndskrifter. Over dem hang malerier af Holsteins bekendte. Elling oplyser videre, at der - som tilfældet var i biblioteket - i dag er indfældet lignende reoler med skabsdøre i vinduespillerne i den østre pavillonbygningens krumme Bülowssal og i Familiesalen. (Et par sådanne skabe i lindetræ er i dag bevaret i vestre pavillons krumme gang). Den nuværende lensgreve, den syvende i rækken, har i dag sin bolig i den vestre pavillon, hvor biblioteket i sin tid var. I nederste etage (kælderen), hvor Holstein iflg. Elling gemte sin vin, findes i dag godsarkivet. Hvor mange af Holsteins bøger (og manuskripter), der stadig er på Ledreborg, er ukendt.

Holsteins bøger og Det Kongelige Bibliotek

Ud over den Ledreborgske Håndskriftsamling, som Det Kgl. Bibliotek indlemmede i 1926, har biblioteket også mange trykte bøger, som engang har stået på Ledreborg. En ikke uvæsentlig del forudsættes købt på auktionerne af Det Kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket.⁸⁰ De er ofte let kendelige, eftersom mange - ikke alle - har Holsteins initialer og våben i henholdsvis øverste og nederste felt på bogryggen. Men hvad Det Kgl. Bibliotek har købt på auktionerne i 1804 og 1812 (subsidiært enten før eller efter at disse har fundet sted), har jeg forgæves søgt at opspore i Det Kgl. Biblioteks arkiv.⁸¹ I Rigsarkivet (bl.a. i Partikulærkammerarkivet) er det heller ikke lykkedes at finde papirer, der dokumenterer køb, som uomtvisteligt har fundet sted. En gennemgang af revisionslister, som blev udfyldt under totalrevisionen af ældre samling, kunne måske bringe Holstein-bind for en dag. Der er nemlig afsat plads i særlige kolonner til at notere de enkelte binds boghistorisk interessante kendemærker, ikke mindst med henblik på proveniens.

På den første auktion i 1812 købte Det Kgl. Bibliotek i hvert fald

⁷⁹ Dette gipsloft kom til syne under en reparation af taget i nyere tid.

⁸⁰ Jvf. Paulsen (note 75), s. 320.

⁸¹ Jvf. Thyge Svenstrup: *Det Kongelige Biblioteks Arkiv indtil 1943*. 1994 (= Indsigt. Håndskriftafdelingens arkivregistraturer, 6). Under Journalsager. Ældre række (A1: 1589-1861) findes der iflg. registranten intet. Således heller ikke under A8: 1589-1861: Særlige samlinger i tilslutning til journalsager, kps. XVI nr.1541-44: Indkøb hos boghandlere, på auktioner.

Holsteins samling af Luther-autografer,⁸² det tiltrods for at man havde mange af dem i forvejen. De fleste var i første halvdel af 1700-tallet, mens Hans Gram var bibliotekets leder, blevet bundet ind i 12 samlingsbind ("Collectio Autographorum Lutheri et Amicorum"). De har Christian 6.'s våben og monogram på ryggen,⁸³ mens de fleste af Holsteins Luther-skrifter er i tarvelige grå halvbind, som han har ladet forsyne med initialer og våben, når der har været plads til det på ryggen.⁸⁴

Hvordan forholder det sig så med to andre af Holsteins i samtiden så berømmede samlinger, bibel- og kortsamlingerne? Blandt Det Kgl. Biblioteks mangfoldige bibeludgaver er der uden tvivl mange, der har tilhørt Holstein. En gennemgang af de ovenfor nævnte revisionslister gav imidlertid et såre magert resultat: Kun een udgave med Holsteins monogram og våben var noteret, nemlig "La bible, trad. en Francois par Sacy, T. I-VII". Anvers 1700 (Udenlandske ældre Samling Katalog 82, -295). Udgaven kan være købt på auktionen i 1812, eftersom den er registreret i auktionskatalogen.

Af det foregående er det ofte fremgået, at det holsteinske bibliotek også rummede en værdifuld kortsamling. Et bemærkelsesværdigt værk i Det Kgl. Biblioteks kortsamling skal fremhæves, nemlig "Atlas major" i 64 bind. Man har hidtil ikke været bekendt med dette folioværks proveniens, men det er uden al tvivl identisk med det, der er registreret sidst i 1812-katalogen (nr. 8709-73) med tilføjelsen "auctore F. de Wit". Værket er indført i Det Kgl. Biblioteks katalog Geografi I, -555 som "Atlas major. I-LXV (XXXVIII mgl.)". Foran i første bind er indklæbet ikke mindre end 7 titelblade fra (slagtede) atlas, og på det første står netop "Atlas major. Autore Frederico de Wit, Amstelodami". (På samme titelblad står titlen oversat til fransk og hollandsk). Blandt de øvrige folio-atlas i Geografi I, -555 (det første er Frederik V's berømte Atlas i 54 bd.) er det såkaldte "Holstein'ske Atlas. I-XII" det 4., og det må givetvis også forudsættes at stamme fra Holsteins bibliotek. Det kan - modsat Atlas major - ikke spores i 1812-katalogen, hvorfor det sandsynligvis er købt allerede før auktionen. Der er sikkert flere kartogra-

⁸² Werlauff (note 1), s. 264.

⁸³ De fleste af pamfletterne i de tolv samlingsbind stammer fra etatsråd Herman Mejers bibliotek, jvf. Harald Ilsoe: *Det kongelige Bibliotek i støbeskeen*. 1, 1999, s. 78. Se også Micael Pegg: *German and Dutch Books (1516-1550) in the Royal Library, Copenhagen. A short-title Catalogue*. Baden-Baden 1989. (=Bibliotheca bibliographica Aureliana 122).

⁸⁴ I 1970'erne blev der konstateret tyveri blandt Holsteins Luther-skrifter, jvf. *Beretning om bogtyverierne på Det Kgl. Bibliotek og en undersøgning af sikringen af bogsamlingerne*. Beretning fra rigsrevisor fremsendt til folketinget etc. 1979, s. 21 og 72f.

fiske værker i Det Kgl. Bibliotek, som stammer fra det holsteinske bibliotek. Det ville overhovedet være en undersøgelse værd for proveniensjægere også at finde ud af, hvor mange af Holsteins andre værdifulde værker af den slags, der er havnet i bibliotekets store kortsamling.

Specielle problemer knytter der sig til forholdet mellem inkunablerne i Holsteins bibliotek og dem i Det Kgl. Bibliotek. Det Kgl. Bibliotek har iflg. Madsens inkunabelkatalog⁸⁵ følgende 8 inkunabler, der har tilhørt Holstein:

Boethius, "De consolatione philosophiae". Strassburg 1491, i kvart (Madsen 766, våben og initialer på bindets ryg);

Marsilius Ficinus, "De triplici vita. u. å Basel" i kvart; ikke trykt efter 1498, (Madsen 1595; rygexlibris, købt 1812);

Gregorius I, "Dialogi". Paris 1492, i kvart (Madsen 1771; våben på ryggen, købt 1813);

Johs. Gerson, "De meditatione cordis". Lüneburg 1493, i oktav (Madsen 2070; bindexlibris og initialer, købt på Fr. Münters auktion 1831);

J. de Gruytrode: "Lavacrum conscientiae". Leipzig u. å., i kvart (Madsen 2157; exlibris på bind, har tilhørt Friedrich Münter 1813, købt af Det Kgl. Bibliotek 1833);

Johs. de Capua, "Directorium humanae vitae". Strassburg u. å., i folio (Madsen 2240, våben på ryggen);

Titus Livius, "Decades Historiæ Romanæ". Triviso 1482, i folio (Madsen 2496, exlibris på ryg, købt 1812);

Prudentius Clemens, Aurelius, "Opera". Deventer u. å., i kvart (Madsen 3392, exlibris på bind, købt 1812).

Det er bemærkelsesværdigt, at kun 1 af disse 8 inkunabler er blandt de 26, der er i auktionskatalogen fra 1812, nemlig Gerson fra 1493, som blev købt 1831. Af 5 andre inkunabler, der har tilhørt Holstein, men ikke er med i auktionskatalogerne, har én (de Gruytrode, u.å.) også tilhørt Münter, mens 3 (Ficinus 1495, Livius 1482, og Aurelius, u.å.) blev købt af Det Kgl. Bibliotek på auktionen i 1812 og en (Gregorius) året efter. Om de øvrige 2 (Boethius 1491, og de Capua u. å.) er der i Madsen ikke oplyst noget købsår.

Det Kgl. Bibliotek har åbenbart ikke været voldsomt interesseret i at købe Holsteins inkunabler på de to auktioner. Flere af auktionskatalogernes 28 inkunabler - 15 i tal - havde man i forvejen, altså over halv-

⁸⁵ Victor Madsen: *Katalog over Det kongelige Biblioteks Inkunabler*, 1931ff.

delen. Noget kunne imidlertid tyde på, at de 4 inkunabler, som Det Kgl. Bibliotek (og Münster) købte 1812, men ikke registreres i 1812-katalogen, allerede var erhvervet, før auktionerne fandt sted, hvorfor de ikke er kommet med i nogen af auktionskatalogerne. Det samme kan ikke blot have været tilfældet med de resterende 4 Holstein-inkunabler, der registreres af Madsen, men også med de to, som i dag er i Statsbiblioteket ("Gesta Romanorum". Strassburg 1499) og i Sjællandske Stiftbibliotek (Vergilius Maro, Publius, "Opera". Nürnberg 1492). Man kunne så gisne om, hvor mange inkunabler der overhovedet har været i Holsteins bibliotek. Tages i betragtning, at der i auktionskatalogerne er 28, og at Det Kgl. Bibliotek har 7, der ikke står i nogen af auktionskatalogerne, hvortil kan føjes de 2, der i dag er i Roskilde Kathedralskoles Bibliotek og i Statsbiblioteket, må der i hvert fald have været mindst 40. Der kan have været adskilligt flere, der er solgt før auktionerne 1804 og 1812 - som der overhovedet har været mange andre trykte bøger.

Der er i Sjællandske Stiftbibliotek mere end 30 bind med Holsteins monogram og våben. Heraf er kun 1/3 med i 1812-katalogen (blandt dem 6 bibeludgaver), resten (bl.a. "Plattysk bibel" fra 16. årh., Martin Luthers "Ad Leonem 10. pontif. max. Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute". Wittenb. 1518, Niels Jespersøns "Gradual, en alm. Sangbog". Kbh. 1573, og Anders Sørensen Vedels "Den xc. Psalme. Ribe Liliebjerg 1593) er sandsynligvis enten solgt eller skænket til dette nærtliggende stiftbibliotek i Roskilde før auktionerne.

Afslutning

Materialet til skildringen af det holsteinske bibliotek, dets tilblivelse og skæbne er primært hentet i 1700-tals skriftlige kilder og i auktionskatalogerne 1803 og 1812, samt i den Ledreborgske Håndskriftsamling. Relevante arkivalier er mod al forventning hverken fundet i Det Kgl. Biblioteks arkiv eller i Rigsarkivet. Hvad angår Ledreborgs godsarkiv, har kendere af arkivet på forhånd nedtonet forventninger om her at søge materiale til yderligere at belyse bogsamlingens udviklingsproces, så forsøget er (foreløbig) ikke gjort. Der kunne ganske vist - efter en tidskrævende eftersøgning - måske være dukket materiale op, men næppe nok til generelt at forrykke det billede, der er givet i nærværende undersøgelse. Konturerne af det værdifulde herregårdsbibliotek tilblivelses- og udviklingshistorie er altså tegnet på grundlag af det ovennævnte materiale.

Bibliotekets skaber var een af kongerigets mægtigste i 1700-tallets første halvdel, rig på gods og indflydelse. (Med rette har Bjørn Nørgaard i gobelinen om den yngre enevælde levnet lensgreve og statsminister Johan Ludvig Holstein en plads "blandt excellenserne, der styrede Riget").⁸⁶ I løbet af godt 20 år skabte denne kundskabsrige og flittige Holstein et imponerende humanistisk bibliotek med hovedvægt på teologiske og historiske videnskaber. Siden kom tilgrænsende fag med, især genealogi, kartografi og kunst. Det særdeles velassorterede bibliotek, som rummede et betydeligt udvalg af store oversigtsværker, og som efter Holsteins plan også skulle tjene som brugsbibliotek for andre end ham selv, blev opløst 40-50 år efter hans død og solgt på to auktioner. Titlerne i de to trykte auktionskataloger giver eftertiden et detaljeret billede af det holsteinske biblioteks fordums glans.

⁸⁶ *Gobelineer til Danmarks Dronning. Bjørn Nørgaards Danmarkshistorie på Christiansborg.Guide.* Redigeret af Michael Hornung. 2000, s. 52 og 82f.

SUMMARY

JAKOB H. GRØNBÆK: *The prime minister's library at Ledreborg. About an 18th century manor house library.*

An 18th century library at the castle Ledreborg is for the first time being subjected to a general examination. Its founder was the first count of Ledreborg, prime minister Johan Ludvig Holstein (1694-1763). It contained about 20,000 volumes, as well as 10,000 dissertations. Holstein's fine manuscript collection of about 1,000 items is today an independent collection in The Royal Library.

In the first main section the founder of the library is introduced. Then follows a section on the establishment of the library. Holstein's first major purchase was made in 1752 when he bought a large collection of bibles at an auction. A major purchase was made in 1749 at an auction of Hans Gram's collection. Later followed a large number of Luther autographs which Holstein bought in 1757 at an auction after bishop Peder Hersleb.

The third and fourth main section concern the library itself – famous in its time. Detailed knowledge of the collection is provided by two sales catalogues which were printed before the collection was auctioned in 1804 and 1812. Before that the library had been considerably reduced owing to neglect. Several books must have been sold prior to the auctions. The fifth section deals with the 10,000 dissertations. The contention is that the major part consisted of college student dissertations in which Holstein had shown great interest as a university patron. The sixth section concerns the physical frames of the library. In the early 1750s it was moved from the Holstein mansion in Stormgade to a newly erected library hall at Ledreborg. Nothing is left of the library's interior.

In the final section an attempt is made to trace books originating from Holstein's library in The Royal Library. With a meagre result due to lack of source material. But we do know amongst other things that The Royal Library bought Holstein's Luther autographs. It is now known for sure that the very valuable "Atlas Major" in 64 volumes in The Royal Library used to belong to Holstein, as it appears in one of the sales catalogues. Finally it should be mentioned that Victor Madsen's incunabula catalogue contains 8 incunabula from the Holstein collection, but only one of them is among the 26 in the sales catalogue. It is altogether uncertain who bought Holstein's books. The Royal Library contains a certain number on the shelves, characterised by Holstein's initials (JHL) and his coat of arms on the cover.